

ՈՍԿԵԴԱՐԵԱՆ ԳՐԱՐԱՐԸ ԵՒ ՄԻՍԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Վերջին ժամանակներս Վեննայի Միսիթարեան միաբանութիւնը առաջ քաշեց մի խնդիր, որին դարձրած ուշադրութիւնը խիստ աչքի ընկնող էր: Սկզբում «Թաթուլ Վանանդացի»ն մի քանի անգամ յուզեց Ոսկեդարեան գրաբարի խնդիրը Հանդէս Ամսօրեայի էջերում, պօլեմիկայի բռնուկով Վենետիկի Բազմավէպի հետ: Այնուհետեւ այս տարուայ Հանդէսի օգոստոս-սեպտեմբեր թուի մէջ երկու ընդարձակ յօդուած տպուեց. մէկը «Ոսկեդարեան հայերենի խնդիրը» Թաթուլ Վանանդացին, միւսը «Ոսկեդարեան և ոչ—Ոսկեդարեան» հայերէնները հ. Գ. Գալեմբարեանի: Այդ յօդուածները առանձին ևս հրատարակուեցին, դեռ Վանանդացւոյ յօդուածը նոյնիսկ յառաջեց հրատարակութեամբ քան ինքը Հանդէսի յիշած համարը: Հուսկ ապա խմբագրութիւնը հարցասէրների ուշադրութիւնը հրաւիրեց միևնոյն խնդրի վրայ, այդ հրատարակութիւնները ուղարկելով բանասէրներին: Սակայն, ինչպէս նկատուում է ամսագրի յիշուած համարից, այդ բոլորը միայն նախագուշակներ են. բուն խնդրի, ոսկեդարեան գրաբարի մասին, Հայր Յակովբոս վ. Տաշեանը հանգամանօրէն մի ծանրակշիռ ուսումնասիրութիւն ունի, որը մամուլի տակ է. այդ աշխատութիւնը, նայելով ինչ ինչ պայմանների, խոստանում է թէ գրաբարագիտութեան մէջ նոր շրջան բանալ, և թէ հին մատենագիտութեան համար նորանոր ծանօթութեանց հորիզոն լուսաւորել:

Այդ բոլորի մէջ մի ուշադրութեան արժանի կէտն էլ այն է, որ լեզուագիտական այդ խնդիրը առաջ է ընթանում վիճական ոգով. մի խոստաշունչ վէճ, որը երբեմն նոյն իսկ անարգութեան և վիրաւորանքի է հասնում. Վենետիկցիք չեն ընդունում Տաշեանին և Վեննայի Հանդէսը այնպէս, ինչպէս սովոր

ենք ճանաչել նոցա և ընդունել. Վեննացիք էլ հատուցանում են նրանով, որ Բագրատունու լեզուն ռակեդարեան չեն ընդունում և նրա մի նամակը ագիտական են համարում: Ի վերջոյ Հայր Թոռնեան հարկադրում է միանգամից երկու կողմն էլ պախարակել ի մասին վիճական խստութեան և գրական չափի ու սահմանի մէջ ուղղել նոցա (Հ. Ամս. 1903 № 10, 320): Հետաքրքիր է այդ խրատականի մանաւանդ վերջին մասը, որը առաջ ենք բերում այստեղ. — «Մեր բնաբանն է, թէ համակիր և փոխօրհակի յարգութեամբ (որ իրօք ալ պէտք է երեւի թէ ի բանս և թէ ի գրութիւնս իւրաքանչիւրոց), երկու հայագգի, համանուն, համարիւն և համավախճան Մխիթարեան Միաբանութիւնք, — որոնցմէ իւրաքանչիւրն ունի զիւր շնորհս՝ ըստ շնորհելոյ Տեառն, — պէտք են իրարու ձեռք կարկառել և օգնել իբրեւ եղբայր եղբօր, որով կըլլան քաղաք ամուր, և կը կարողանան գործել մեծամեծս յասպարիզի բարոյական և աշխարհական գիտութեանց և գրութեանց, նպատակաւ մեր հայ ազգին միտքն լուսաւորելու և սիրտն ազնուացնելու ի փառս Աստուծոյ: Ահա այս երկրորդ անգամն է, որ վերջին եռամեակի ընթացքում Վիեննայի արքահայրերը միաբան իմաստը շեշտում են Ս. Ղաղարու կղզու բնակիչներէ ականջին. առաջինը Այտնեանի տողերն են, որոնցով վերջանում է նրա շնորհաւորական նամակը առ Հայր Կիւրեղեան՝ Միաբանութեան 200 ամեակի առիթով. — Յաւելցէ դարս և դարս ի կեանս միաբանութեանս և Արհիապատիւ Վեհիդ ընդ յամայր ամս ուրախ լինել յորդիս սիրելիս զօգեալս միաբան սիրով, որով և՛ս մեծամեծք գործեսցին ի փառս միոյն Աստուծոյ (Յիշատակարան 200-ամեայ յօբելինի Մխիթ. Միաբ. 1901, Բ. 26): Միևնոյն խօսքերն և իմաստը. բայց այդ աղօթքի որոշ ձևեր են միայն. իրենք աղօթողներն էլ գիտեն, որ Վիեննական և Վիեննեան իւրաքանչիւրը ունի զիւր (ինքնուրոյն) շնորհս՝ ըստ շնորհելոյ Տեառն. ուրեմն Տէրն է անմիաբանութիւնը նոցա մէջ գցել և արդարեւ՝ առանց տիրաբաշխ այդ շնորհքի չէր լինիլ թէ՛ արդի Հանգէսը և թէ՛ գրաբարի այն խնդիրը, որի հետ ծանօթացնել ենք կամենում Վաւաշի ընթերցողներին հետևեալ տողերէ մէջ:

Բայց նախ և առաջ մի միջարկութիւն. «Վաւաշ» և ուրիշները քանիցս նկատել են Հանդիսի մէջ Վիեննացաց ցու-

ցած քննասիրական ոգին, գիտնական և բանասիրական սառնանալու շունչը. այդ նոցա ինքնուրոյն շնորհքի մի մասնաւոր արտայայտութիւնն է, որը աւելի բեւեռ է ոսկեգարեան գրաւարի խնդրի մէջ՝ շնորհիւ վեհափայտ հակառակամիտ ջանքերի ու շնորհքի: Հանգուցեալ Սրբեանի գրքոյկից դեռ յայտնի է, որ գրաւարը վեհափայտ ձեռքին անցեալ դարում մի գործիք էր նւթական մեծ մասամբ շահերի հետամուտ լինելու. իսկ Վիեննացիք գրաւարը դարձրին ինքեան նպատակ՝ ուսումնասիրելու և մաքրելու. 1840 թուերին նոքա արին ոսկեգարեան գրաւարի գիւտը. և այն ժամանակ էլ ամբողջ Վեհափայտ զինուեց այդ գիւտի դէմ. Բագրատունի, Ս. Հիւրմուշ, Այվազովսկի արհամարհեցին ծաղրեցին Վեննացոց, կապկուցիւն համարեցին նոցա արածը. շահը նրանց ստիպում էր, որ իրենց խառնակ գրաւարի դասագրքերը, թարգմանութիւններն ու հեղինակութիւնները ինչ էլ որ լինի տարածուին, սպառուին. սակայն վեհափայտ թշնամանքը իւր կարգով վեհափայտ աշխատութիւնն էլ շարունակուեցին անդադրում և մինչև մեր օրերը հասան նոցա սերունդների հակառակամիտ պնդումները այսպիսով գրաւարի խնդիրը մի որոշիչ պայման հանդիսացաւ, իբրև նրանց ինքնուրոյն շնորհքի արտայայտութիւն և համանուն, համարին միաբանութիւնները իրենց գործունէութեան մէջ երբեք չը միաբանեցին. թէ ինչով կը վերջանայ այդ հակառակամտութիւնը—այդ կարելի է եզրակացնել, տեսնելով խնդրի էութիւնը և նշանակութիւնը:

«Մեսրոպայ առաջին անմիջական աշակերտներու մահուրէնէն ետքը՝ Ե. դարու վերջերը Մեսրոպայ լեզուն զրկուեցաւ արդէն գիտնական մշակներէ, կարդում ենք Հ. Գալեամբեանի բնութիւնը էջ 19—20, և շուտով լեզուն եկամուտ օտարութիւններու ենթարկուել, ոչ թէ բնական կերպով և օրինօք որ ամեն լեզուներու կեանքի պայմանն է, այլ արուեստական և բռնական կերպով այլափոխելով իրենցմէ հազիւ կէս դար յառաջ գրուած լեզուն» (էջ 17): Բացի յունարէնի և ասորերէնի ազդեցութիւնից կար նաև մի երրորդ հանգամանք, որը գրաւարի խանգարման խիստ նպաստում էր. «Գրաւարն ինչպէս Ե. դարուն ճշգիւ ժողովրդեան խօսած լեզուն չէր, նոյնպէս այնուհետև: Մինչդեռ ժողովրդեան լեզուն կաճէր կը զօրանար և կապրէր գրաւարէն գրեթէ ոչինչ ազդեցութիւն կրելով, նոյնչափ ալ կը հեռանար գրադէտներու լեզուէն: Եւ ու

ընդհանուր և. դարու գրութիւնները (ա. կիսի) մեծաւ մասամբ ա. Գրոց մեկնութիւններ, հաւեր, գիտնական գրութիւններ էին, յաջորդ դարերու մէջ շատ չօրինակուեցան, շատ չը կոր դացուեցան, շատ ազդեցութիւն չունեցան: Միայն պատմական գրութիւններն յաջորդ պատմասէր դարերու ընթերցուածոյ նիւթ մատակարարեցին մինչև որ վերջապէս ԺԴ—ԺԷ դարերու գրաբարը բոլորովին կերպարանափոխուած էր, աղճատուած, որուն վերջին հարուածը տուած էր գրաբարագէտներու այն խումբն՝ որ հայերէնը լատիներէնի վրայ ձևեց և նմանեցուց, ինչպէս երբեմն և. դարուն վերջերը և Զ. դարուն յունարէնի վրայ ձևել փորձած էին ուրիշներ» (19): Այսպէս Մեսրոպայ Եւրիցագոյն աշակերտներու մահուընէն ետքը՝ Ե. դարու վերջերը Մեսրոպայ լեզուն գրկուեցաւ արդէն գիտնական մշակներէ, դարեկար ինկաւ, խառնակեցաւ, բարբարոսացաւ, համեմատութեամբ մշակեալ և զարգացեալ լեզուին Մեսրոպայ: Միութար արքահայրն և իր աշակերտները ջանացին դարձեալ լատիական տարազն հայերէնի վրայէն թօթափել, նոր ոյժ տալ գրաբարին, և յաջողեցան գէթ միջին դարերուն գրաբարին ստացած վիճակը վերադարձնել: Սակայն աւելի բանաւոր էր փոխանակ միջին դարու հեղինակներու այլայլեալ գրաբարէն սորվելու գրաբարը, բուն իսկ անաղբեր դիմել, ուստի մէկաւորները բխած էին. լեզուի կանոն ընտրել և դարու գրաբարն, որ համեմատութեամբ յաջորդ դարերու՝ աւելի հարազատ և բարձր էր (էջ 19-20):

Հեղինակի յիշած գրաբարի խառնակութիւնները սկսուել են 460 թուից ասդին. նախ քան այդ՝ բուն գրաբարն էր թագաւորում. և որովհետև գրականութեան սկիզբը տառերի գիւտից է սկսուում, ուստի այդ նախնական գրաբարի մատենագրութիւնը գոյութիւն է ունեցել շուրջ 55 տարի (406—462): Այդ է ահա Վեննայի Միութարեանների ճանաչած գրաբարի Ոսկեդարի ամբողջ ժամանակամիջոցը: Ապա հեղինակը իւր գրքոյկի էջ 27-28 յիշում է այն նշխարները, որ հին մատենագրութիւնից հասել են մեզ այդ Ոսկեդարի լեզուով իսկ էջ 22—26 յիշում է այն գրքերի ցանկը, որոնք հեղինակել են և թարգմանել վեննացիք այդ Ոսկեդարեան լեզուով: Ամենից աչքի ընկնողը այն է, որ այդ ցանկերից ա-ի մէջ չկան շարականները, ծիսարանը, յաճախապատումը, Գ և Ե գրքերի եկեղ. հայրերի երկերը, այլև Նդիշէ, Խօրենացի, Փարպեցի,

Դաւիթ Անյաղթ և այլն: Դռքա արծաթի դարի երկեր են (406-700): Թէ ինչ էութիւն են պարունակում այս գրաբարի և մեր՝ վեներտիկեան դասագրքերից ուսած գրաբարի տարբերութիւնները—այդ այստեղ շարժելու խնդիր չէ և իրենք վիեննացիք էլ դեռ իրենց գրութիւնը չեն բացատրած տեսականապէս. ուստի սպասելով Հայր Տաշեանից խոստացուած աշխատութեան, առ այժմ այս կասենք միայն, որ մեր ուսած գրաբարը մի խառնուրդ է հին և միջին դարերի գրաբարի, որը իւր կողմից ազդուած է օտար լեզուներից և աշխարհաբարից. իսկ վիեննացոց գրաբարը—վանոնաւոր դաշնակաւոր, յընտրութեան և ի շարուածս բառից ամենաճարտար, ասացուածովք, բացատրութեամբք և նոյնանշանօք շատ հարուստ, մերթ պարզ՝ բայց այնպիսի պարզութեամբ յոր քաջ արուեստագէտք միայն կը հասնին, մերթ զարդարուն առանց բռնագոյսութեան, և ի վեր քան զամենայն՝ յստակ (գղ. clair): Վերին վարդապետ և նորին Թարգմ. Տփիսիս, 1900, էջ 18, Նորայր Ն. Բիւզանդացի.—Որպէս զի «Լուամայ» ընթերցողներին օրինակ ցոյց տուած լինենք այդ յստակ գրաբարի, առաջ ենք բերում Այտնեանի՝ արդէն մի անգամ յիշած նամակը առ Հայր Կիւրեղեան, կանխաւ զգալով, որ ոչ ամեն ոք իսկոյն կարող պիտի լինի նկատել մեր ուսած գրաբարի և այդ նամակի լեզուի մէջ տարբերութիւնը ¹⁾:

«Արհիապատիւ գերապայծառ Տէր. ուրախութիւն աշխարհի ծնաւ Մարիամ: Յուրախութիւն Մարեմայ ծնաւ զդասս որդւոց իւրոց մեծ ծառայն Աստուծոյ յորդեգիրս նորին: Բերանք մեր լցեալ են այդ օրհնութեամբք՝ ընդ կրկին դրօշիւք անմահին Մեծի Մխիթարայ, և սիրտ բաբախեն առ ցնծութեան լինել խնդակից միմեանց՝ վասն չնորհի լիոց, երկուց դարուց կենաց և կենդանութեան՝ բոլորելոց զժողովովք ծննդոց նորին: Անցք որ անցին ընդ ոգին մեծ և ընդ արի՝ յերկար ասպարիզի անդ կենաց նորա և գործոց և ճգանց, նոքին են մեզ իխրախոյս և ի քաջախերութիւն որով ունիմք զգրաւական զգառ ի վերուստ անպակաս խնամոց, ուստի զուարթացեալ աքնի Հայրս հասարակաց ի վերայ հօտին իւրոյ կարգելու ընդ հովանեաւ սքանչելոյ

(¹) Աւելի ընդարձակ օրինակ չընտրեցինք, տեղի սղութեան պատճառով, թէպէտ գիտենք, որ վիեննական գրաբար հրատարակութիւնները տարածուած չեն կովկասեան հայերի մէջ, և դժուար է որոնել գտնել նոցա:

Տիրամօրն, զորոյ զհրաշայի ծնունդն տօնէր նա ինքն երբմն ուրախութեամբ, և մեզ տայ այսօր զնոյն ծնունդ տօնել ընդ ծննդեան միաբանութեանս իւրոյ: Հանցէ Տէր որդւոց իշնորհաց Մեծի նահապետին և Հօրն հաւատոյ Մխթարայ բաժին՝ ինորին իսկ մխթարութիւն բերել մեզ զնմանութիւն վարուց կարգաց առաքինութեան նորա:—Յաւելցէ դարս և դարս ի կեանս Միաբանութեան, և արհիապատիւ վեհիդ ընդ յամայր ամս ուրախ լինել յորդիս սիրելիս զօդեալս միաբան սիրով, որով եւս մեծամեծք գործեսցին ի փառս միոյն Աստուծոյ և ի ցնծութիւն և յառաւելազոյն պարծանս Մեծի անմահին Մխթարայ: Ես պմենայն խորին մեծարանօք և սրտագին ողջունիւ սիրոյ եղբայրութեան ամենապատիւ գերապ. տեառնդ խոնարհ ծառայ Հ. Արսէն վ. Այսնեան (Մխթարեան Յոբելեան. II 26):—

Ոսկեդարեան զրաբարի, իբրեւ մեռեալ և անմշակ մի լեզուի նկարագրութիւնը մի մարդու և կարճ ժամանակուայ խնդիր չէ. դրա համար հարկաւոր է հոգու հանգստութիւն, բարոյական և նիւթական խրախոյս, նախնական նիւթերի մշակումըն, ազգային հնութեան և ժամանակակից գիտութեան կատարեալ ծանօթութիւն. այդ հանգամանքների շնորհիւ է որ երեւի պէտք է բացատրենք յարուցուած խնդրի դանդաղ ժողովրդականանալը և գիտնական հաստատութիւն դառնելը՝ այնքան դանդաղ որ վիեանացիք մինչև այժմ շրեհնց գրութեան տեսականն՝ ընդարձակ և պատճառարանեալ գրութեամբ մը չընեղկայացուցին տակաւին հասարակութեան (Գալէմբարեան յօդ. էջ 25). գիւտն հետաքրքրութիւն չը շարժեց վիճաբանութեան նիւթ չեղաւ, որով կարելի էր աւելի պարզել և մանրամասնել գրութիւնը, նաև ըստ պատշաճի փոփոխել յապաւել ևայլն: Եւ այսպէս գրեթէ վիեանական դպրոցին մէջ միայն ամփոփուած մնաց անիկա (ib. 30):

Եւ արդարեւ՝ ինքն Բագրատունին խոստովանել է իւր անկարողութիւնը՝ հնագոյնը և լաւագոյնը, բնիկ հարազատ հայկականը ընտրելու և նկարագրելու մէջ. առաջ ենք բերում այդ խոստովանութիւնը իւր մասերով, մի կողմից իբրեւ վկայագիր այն ոչ-գիտնականութեան և նեղ հայամոլութեան որ մինչև այժմ էլ պաւանել է փորձում Վենետիկի արդի գեղարուեստամոլ միաբանութիւնը, իսկ միւս կող-

մից իբրև դոկումենտ նրա և նորա ժամանակակիցներին՝ ապա ուրեմն և նոցա արդի սերնդեան անկարողութեան մասին:

— Այլ եղաք ի մտի ի խնդիր լաւին և լաւագունին, հնոյն և հնագունին, բնիկ հարազատ հայկականին և եկամուտ ընտանեցելոյն ի զանազան դարս գրականութեան հարց լեզուիս մինչև ցերկոտասան, բայց եթէ ուր հարկն ինչ բերէր, Զի զայն ոչ միայն ի վեր քան զգարտս և զնպատակ քերականին համարեցաք, այլ նւ քան զկար մեր նւ զջան. և ում և իցէ՝ գործ դժուարին և տաժանելի և բազմապտանգ, և օգուտն՝ ընդ խնդրով, կամ ոչինչ և կամ կարի սակաւ ինչ. նա՛ մանաւանդ և վնասակար իսկ, աղքատացուցանել զճոխութիւնս և գձնել զպերճութիւնս բարբառոյս և կապել կծկել զազատ և զառատ ձեռս ճարտարաց (յօդ. Գալեամբ. էջ 51): Այս տողերը Բագրատունին գրել է 50 տարի առաջ և աչքի առաջ ունենալով այն ժամանակուայ ազգային քաղաքակրթութեան, լեզուագիտութեան և բանասիրութեան ծաւալը, այլ և հայագիտութեան և նախնեաց մատենագրութեան ծանօթութեան չափը — այն տողերը հասկանալի են դառնում որոշ չափով, իբրև միջավայրի թելադրութիւն. նոյն իսկ Բագրատունու «տգիտական» նամակը, որի մէջ կապկութիւն է համարում նա վեննացոց Ոսկեդարեան գիրքարի դրութիւնը, բացատրում է այն մեծ ճնշումով որը անում էր միաբանութեան հրատարակչական-առևտրական գործունէութիւնը իւր միաբանակցի վրայ: Բայց Բագրատունուց յետոյ 50 տարի է անցել և շատ ջուր է հոսել ազգային բանասիրութիւնը, գիտութիւնները, Վենետիկի դերը բոլորը փոխել են իրենց նախկին ծաւալը՝ և այնուամենայնիւ այժմ ևս վենետիկցիք թէ՛ ի քանս և թէ՛ ի գրութիւնս պնդում են Բագրատունու խօսքերի վրայ. նոքա դեռ հաւատում են որ կըգայ մի օր երբ զրաբարը կը թագաւորէ և ուրիշներին համոզելու պարապ ջանքն են յանձն առնում թէ՛ քանի գնում այնքան մեր աշխարհաբարը զրաբարին է մօտենում: Եւ ահա այս անշարժ, անընկճող դաւանութիւնը, այս նեղ հայամիլութիւնը ինքն է մի մեծ մասով պատճառը, որ վեննական դպրոցում ստեղծուել է մի հզօր բէական՝ զինուած նախապաշարումների դէմ գիտութեան գէնքերով, խորտակելու բոլորը ինչ որ ինքնագիտակցութեան և գիտական ստուգութեան սահմանից դուրս է. այդ է ահա, այդ բէական է ինքնուրոյն Տիրաբաշխ շնորհքը, որի շահեցումով

պիտի նոքա յաղթանակեն մտավախութեան, տգիտութեան և շահամոլութեան դէմ:

Արդ գրաբարի Ոսկեդարի խնդիրը, նրա դանդաղ մշակուելը և Բագրատունու բոլոր ընդդիմութիւնը միայն այն են ապացուցանում, որ խնդիրը ժամանակից առաջ էր ծնունդ առել: Այդ այդպէս լինելով հանդերձ, այնուամենայնիւ այսօր էլ դեռ, մեր համեստ կարծիքով, խնդրի լուծումը վաղ է սպասել: Մենք մի բոլորէ չենք կասկածում Տաշեանի ոյժերի և պատրաստութեան մասին, որպէսզի խնդիրը նկարագրուի, և ամենայն մանրամասնութեամբ մատչելի դառնայ նաև վիճենայից դուրս. սակայն և խնդրի դէմ այնքան շատ առարկութիւններ դեռ պէտք է պարզաբանուին, որ չուտ ժամանակում չի կարելի սպասել այն առարկութիւնների զինաթափ լինելը: Ուստի միայն երեք խնդիր յիշեցնելով ընթերցողներին՝ միտք ունինք աւելի առ աչօք անելու այն ծանրութիւնը, որը ներկայացնում է յարուցուած հարցը ներկայումս: Առաջին. գրաբարի ոսկեդարը հանդէս է գալիս 406 թուին և տևում է—460 թիւը: Արդ՝ գրաբարը երբ մշակուեց և կատարեալագործուեց, ինչ քաղաքակրթութեան տակ և այրուբենով, իրան է որ մեր գրականութիւնը սկսուել է՝ հակառակ բնականի, հէնց ոսկեդարով: Իսկ եթէ ունեցել է աստիճանաւոր կատարեալագործումն, ունեցել է նաև տատանումներ և ուր պէտք է որոնել այդ կատարեալագործման պատմութիւնը—արդեօք քրիստոնէական մոլեռանդութեամբ ջնջուած ու այրուած գրքերի մէջ թէ քաղաքական մրցակից շահերին զոհուած ազգային քաղաքակրթութեան մէջ, որի վերականգման համար ոչ միայն գետնի երեսը, այլ և գետնի տակն էլ պէտք է պրպտել: Առաջին և մեծ կանգը ահա այս չրգոյութիւնն է և պարագութիւնը: Բայց երկրորդ կանգը իւր գոյութեամբ աւելի մխիթարական չէ. բռն ոսկեդարի և նրան յաջորդող արծաթի դարի չրջաններէց մնացած նիւթերը այնքան թոյլ և անմշակ են, որ ներկայացնում են միմիայն խաղան գաշտը՝ կառուցուելիք շինութեան նիւթերի խառն և ցան ու ցրիւ պատկերով: Յիշատակարանների լեզուն ուրոյն ուրոյն, անկախ որեւէ խնդրից և կանխակալից բնուած չէ. նոցա բառարանը, քերականութիւնը և մտավարական առանձնայատկութիւնների նկարագիրը բացակայում են. ուստի հանրացումներ անելու ոչ մի միջոց չը կայ: Բացի այդ՝ վերլուծութեան և համադրութեան սիստեմների գործա-

դրութեան արդիւնքը և արժէքը քննելու դատելու համար ուզի
 չուզի մարդ հարկադրուած պիտի լինի դիմել հէնց իրան գոր-
 ծադրողին, նրա ծանօթութիւններով, հանրացումներով ու
 սահմանական տեսութեամբ բաւականանալու: Այդ մեր կարծիքով
 էական խնդիր է և մենք կանգ ենք առնում նրա վրայ. երեք
 տարի առաջ լոյս տեսաւ Նորայրի մի աշխատութիւնը, որի
 մէջ՝ վիճական օսկեդարի դրութեամբ, հեղինակը այն հիշա-
 կացութեան է եկել որ Սէթադ, Փաւստոս, Ագաթ. և Մակա-
 բայեցւոց զրբերը Կորիւնն է թարգմանել Ս. դարի առաջին կի-
 ոին: Հեղինակը 600—700 օրինակների խիտ խիտ ամբարնե-
 րով ծանրացրել է իւր հզրակացութեան նշանակութիւնը. և
 այնուամենայնիւ, ըստ իս, բաց է մնում այն հարցը—միակող-
 մանի չէ խնդիրը քննուած և թէ իբրեւ որոշ հզրակացութեան
 միատուած աշխատութիւն, օժտուած չէ արդեօք նա, նման դէպ-
 քերին յատուկ, այն պակասութեամբ, որը կոչոււմ է «գրամի-
 մի երկսը դիտել»: Դժբաղտաբար այն յիշատակարանների ինչ-
 պէս նոյն ու նման, նոյնպէս և տարբեր ու հակառակադիտ
 լեզուական օրինակները, Նորայրի խնդրից անկախ և առանձին
 քննուած ու դիտուած չեն: Բարեբախտաբար, այդպիսի ան-
 հարութեան դէմ ինքը հեղինակը հոգացել է՝ կարծես թերա-
 հաւատներէս հոգալու կանխատեսութեամբ, և իւր զրբի էջ իԱ
 կարդում ենք այս տողերը—«Որպիսի և վերու արձակէ քննա-
 դատութիւնն զմատենէս, կը համարձակիմ ըսել թէ միաձայ-
 նութեամբ պիտի վկայուի որ ի հրապարակ հանած եմ անկեղծ
 գործ մի, ուր հաւասար խնամով ամիոգիեալ են իմ կարծեաց
 թէ՛ նպաստաւորքն և թէ՛ աննպաստաւորքն. և մանր նշանակե-
 լով դտեղիս բոլոր կողմանց՝ լիովին դիւրութիւն տուած եմ
 ընթերցողին որպէս զի ոչինչ ընդունի առանց անձամբ ստու-
 գելոյ: Հինգ բնագիրս Ոսկեդարու համեմատելով ընդ այլ քա-
 ռառուն և երկու մատենագրութիւնս նոյն ժամանակին, 624
 նմանութիւնք և նոյնութիւնք ոճոյ համոզեցին զիս թէ Կորիւն
 է թարգմանիչ Ագաթանգեղի, Բիւզանդայ, Մակաբայեցւոց, Սե-
 թաղի: Երդարև ստուար, ծանր և բարեխիղճ աշխատութիւն
 է հեղինակի աշխատութիւնը. այժմ՝ աչքի առաջ պէտք է ու-
 նենալ, որ Նորայրի կատարածը ըստ քանակի մի մասնիկ է,
 և ըստ որակի մի չորրորդ մասն է այն բոլորի, որը Ոսկեդա-
 րեան գրաբարի համար պէտք է կատարել. բացի Նորայրի յի-
 շած հինգ բնագրից, այդտեղ են մտնում Հին և Նոր կտակա-

բանները, Եզնիկ, Եւսեբիոսի եկեղ. պատմութիւնը և քրոնիկոնը, Զգօն, Լաբուբնա, ճառեր, մեկնութիւններ, վարքեր, Թղթեր և այլն. Բագրատունին ահա այս հսկայական գործից իւր շինքը ազատել է՝ համեմատաբար հեշտը կատարելով. բայց վիեճակացիք կանգ չեն առնում արգելքների առաջ, Պակաս նշանաւոր չէ երբորդ *կանգը*, որը մատենագրական իմաստ ունի. ըստ աւանդութեան մի շարք յիշատակարաններ բուն ոսկեդարից են և պէտք է ապացուցանել, լեզուից անկախ (որովհետեւ լեզուի նմանութիւն և մինչև իսկ նոյնութիւն կարելի է տարբեր գրքերի յիշատակարանների մէջ ևս պատահել) որ այդպիսի նիւթերը ստուգիւ ոսկեդարից չեն. որ Խորենացին անմասնակից է աստուածաշնչի Թարգմանութեան, որ Եւսեբիոսի քրոնիկոնն ու ժամանակագրութիւնը Խորենացին չէ Թարգմանած, որ Սղիշէն չէ Մակարայեցոց գրքերի Թարգմանիչը և Եզնիկի մատը խառն չէ «Յովսէփ» եպիսկոպոս վերտառութեամբ Սղիշէի յիշած նամակին առ Միհրնեբսեհ, որ Յովհ. Մանգուունի, Յաճախապատում, Փարպեցի, Սղիշէ, Խորենացի, Մամբրէ, Դաւիթ անյաղթ ոսկեդարի կեանք ու լեզու իսկ չունին, այլ արծաթի դարի: Կան, կան դեռ յարուցած և չը յարուցուած շատ խնդիրներ, որոնք հակառակամիտ հանդիպումներ են տալիս և կարող են տալ վիեճակացոց դրութեան: Այդ բոլոր խնդիրների լուսաբանութիւնը, իմի լուծ և նպատակ ուղղելու աշխատութիւնը ժամանակի խնդիր է:

Այդ բոլորը ապագայի գործ է. սակայն ապագայից աւելի հետաքրքիր է ներկան. գրաբարի խնդիրը հայոց հին կեանքի և մատենագրութեան համար էական նշանակութիւն ունենալուց բացի, ունի նաև ժամանակակից հետաքրքրութիւն, որ է հետևեալը: Նթէ մի ակնարկ ձգենք Մխիթարեան կեանքի և գործունէութեան վրայ, կը տեսնենք որ երեք հիմնական տարրայն կեանքից ընկել է, հսկայական ծաւի երեք էական արմատների նման, որոնք հնանում, փխրունանում և ի վերջոյ հողի մէջ անհետանում են. մերթ իբրև սխալմունք, որ է կրօնական մոլութիւնը, մերթ իբրև միակողմանիութիւն, որ է հրատարակչական գործունէութիւնը, և մերթ իբրև աւանդականութիւն, ոչ գիտնականութիւն, որ է միջնադարեան խառն գրաբարը և աւանդութիւնները: Նրկար կը լինէր եթէ այդ յաղթահարուած

տարրերի երբեմնի կենդանութիւնը, դերն ու նշանակութիւնը պատմէինք. դրա համար պէտք էր լինէր սկսել եթէ ոչ աւելի շուտից, զոնէ Սիմէօն կաթ. տօնացոյցի յառաջարանից և այնուհետև շարունակել պատմել հնդկական կտակների, վարդապետների դարձի, հասունեան օրերի պատմութիւնները և վենետիկեան ջրերի այլալման վերջին դէպքերը՝ գրաբարի խնդրի միակ տեսքի հանդէպ: Այդ բոլորից այն պէտք է միայն նկատենք այստեղ, որ մի կողմից տեսնում ենք կրօնական մոլութեան և հրատարակչական գործունէութեան գլխին դատավճիռը տուել է և տալիս է ժամանակակից կեանքն ու գրականութիւնը, միւս կողմից աւանդականութեան և ոչ-գիտնական տարրին մահուան դեղ է պատրաստում ժամանակակից գիտութիւնը, ուր ջահակիրներ են միայն վիեննական դպրոցի գիտնական հայրերը: Այսպէս նախ քան բոլորը, Այտնեան 1865 թուին մահուան արձան բարձրացրեց այն բոլորի ջանքերին, որք աշխատում էին հին լեզուն՝ կենդանացնել յետոյ 1887 թուին հիմնած իւր հանդէսով գիտնական ինքնագիտակից գործունէութեան մի այնպիսի ընթացք բացեց նա, որ վենետիկցոց ամենաէական դէնքը—անկանոն գրաբարը—խիստ ըէակցիտի հանդիպեց. չը գիտենք միայն՝ թէ ինչու Բագրատունու «ազիտական» նամակը մի տարի անց իւր ծնունդից հրատարակեց Հանդէսը և ոչ թէ հէնց իւր առաջին աչքաբացին: Ահա այդ ընթացքի շնորհիւ է, որ գրաբարի խնդիրը, միևնոյն ժամանակ վենետիկի կեանքի և գործունէութեան այն երրորդ տարրը, ճշմարտամի մէջ են: Այդ ընթացքն ու խնդիրը որքան ծանր ու մեծ են իրենց բովանդակութեամբ և լրմամբ, նոյնքան նշանակալից են իրենց լուծմամբ: Վիեննական դպրոցի և նրա ինքնուրոյն շնորհքի նշանակութիւնը այդպէս պէտք է նկատել. և այդ նկատումներով, միանգամայն ցանկալի է, որ ամեն կերպ էական նրա յարուցած խնդիրը լուրջ ուշադրութիւն և համակրութիւն գտնէր մեր կովկասեան գրական և դպրոցական կենդրոններում ևս:

ԴՐ. ՅԷՐ. ՊՈԳՈՍԻԱՆ

Բալախանի